

‘ફૂવો’ – ગ્રામ્ય નારીની સંઘર્ષકથા

“મારે મન ખરું વૃક્ષ જમીનની ઉપરનું નહિ પણ જમીનની અંદરનું જ છે.” આ વિચારો વ્યક્ત થયા છે લેખક અશોકપુરી ગોસ્વામીની દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કૃત નવલકથા ‘ફૂવો’માં. નારી ખરેખર એક વૃક્ષ જ કહી શકાય. નારી જે પોતાના કુટુંબ સાથે છે, સમાજમાં છે, જે દેખાય તે તેનું થડ છે. નારી જે આંતરવેદનાને અંદર ને અંદર ધરબી દેનારી છે અને પાછી હસતી છે એ એનાં મૂળિયાં કોઈથી કળી શકાતાં નથી. ‘ફૂવો’ નવલકથામાં આલેખાયેલી નારીની કથા જાણે અજાણ્યે કોઈ પણ નારીને સ્પર્શે છે, પછી એ કડિયા કામ કરતી સ્ત્રી હોય કે કોર્પોરેટ જગતને ગજવતી સ્ત્રી હોય. ખેતમજૂરણ હોય, ગૃહિણી હોય કે અભણ કે ભણેલી. અંતે તો એ નારી છે. એટલે જ આ કથા સંદર્ભે લખવા હું પ્રેરાઈ કેમકે,

“ આગ મેરી ન સહી, ઇસકા ધુઆં મેરા હે,
મેરે અપનો કી કહાની હે, બયાં મેરા હે.”

નારીવાદે કોઈ એકલદોકલ સ્ત્રીની સમસ્યા નથી ઉકેલવાની એટલે જ્યાં સ્ત્રી હોવાને કારણે જ સ્ત્રીનું શોષણ થતું હોય અથવા તો જ્યાં સ્ત્રીને પોતાને જ સમસ્યા માનવામાં આવતી હોય ત્યાં નારીવાદે લડત આપવાની છે. લૈંગિક ભેદને આધારે સ્ત્રીઓને થતા અન્યાય કે સમાજમાં એને અપાતું ઊતરતું સ્થાન. એ અંગે ઉદ્દાપોહ કરી વિશ્વની મહિલાઓને જાગૃત કરતી વિચારધારા ‘નારીવાદ’ સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે.

દરિયા આ નવલકથાનું મુખ્ય પાત્ર કહો કે આખી નવલકથા જ છે. ગ્રામીણ ગૃહિણી છે. માત્ર ગૃહિણી જ નહીં પણ આજની ભાષામાં ‘વર્કિંગ વુમન’ પણ કહેવી જ પડે. ચરોતરના એક ગામમાં પોતાના પતિ અને દીકરા સાથે સુખી સંસાર માણતી દરિયા એટલે ઝાડનું જે દેખાય છે તે થડ. અને પતિની વિપત્તિમાં કાઠી બની, હિમતભેર આગળ વધતી દરિયા એટલે જમીનની અંદર ન કળાતાં મૂળિયાં! હજુ ખેતીમાં મશીનયુગ બહુ પ્રસર્યો નહોતો એવા સમયની વાત અહીં કરવામાં આવી છે. (જોકે નારી માટે તો મશીન યુગ - મોડર્ન યુગ આજના સમયમાં પણ બહુ આવ્યો જ નથી.) પતિ ડુંગરનું સપનું છે કે ખેતરમાં મશીન મૂકાય અને ખેતીનો વધુ ને વધુ વિકાસ થાય. પણ કમનસીબી એ છે કે ડુંગરના ખેતરનો ત્રીજો ભાગ ગામના મુખીને આપેલો છે. એટલે ગામનો મુખી ડુંગરના ભાગમાં આવેલા ફૂવાને પણ જાણે પોતાનો જ ગણે છે, ડુંગરને પણ પોતાનો જાણે ખેતમજૂર ગણીને પોતાનાં ખેતરોનું કામ એની પાસે કરાવી લે છે. પરિણામે ડુંગરની પોતાની ખેતી પર અસર પડે છે. આ વાત દરિયાને ખૂંચે છે. અને એના કરતાંય વધુ ખૂંચે છે પતિની ચૂપકીદી. અન્યાય સામે પણ ચૂપ રહી જવાની આ વાત એને ગમતી નથી. એક દિવસ પતિને પાણી ચઢાવે છે, “ મૂંગા ઢોરને માર્યા કરતાં પોણી હોય તો બાઝોને ઓલ્યા ખુંધીયા હોંમે. બહુ જોર હોય તો મુખીનો કોસ બંધ કરાઈ અને આપડા જોડો તાર ખરા જોણું. ” (બહાદુર થવા માટે રજવાડાંમાં જનમ લેવો જરૂરી નથી. સ્ત્રી હોવું પૂરતું છે.)

ડુંગર આત્મવિશ્વાસથી ઊભો થયો જેમ કેકેવીની આંગળીના જોરે રથનું પૈડું અને દશરથ બંને ઊભા થયા તેમજ તો ! એટલે જ તો લેખક લખે છે, “ આ પહેલાં કદી નહિ જોયેલા તિખારાને દરિયાએ ડુંગરની આંખમાં ક્યાંય સુધી તાક્યા જ કર્યો.” આ જ તિખારો દરિયાના હૃદયમાં પણ હતો. પછી તો એક પછી એક એમ ઘટનાઓ બનતી જાય છે. ડુંગર મુખી સામે આંખ ઊંચી કરે છે. એને પોતાના શારીરિક બળે દબાવે છે. પોતાના ખેતરમાં મશીન મૂકવાની બધી તૈયારીઓ કરી લે છે અને નવું મશીન લઈ પણ આવે છે. આ દરેક બાબતમાં દરિયા તેની સાથે છે – માનસિક, શારીરિક અને આર્થિક દૃષ્ટિએ પણ. નવલકથામાં ટેકનિકલ રીતે નારીવાદી લક્ષણો દેખાવાનાં હવે શરૂ થાય છે. અદેખા મુખીનો વસ્તો એક રાતે ખેતરમાં રખોપું કરી રહેલા દરિયા અને ડુંગરને દબોચે છે. વસ્તો અને તેના માણસો મળીને બંને પર પાશવીપણાની હદે શારીરિક અત્યાચાર કરે છે. આ સમગ્ર અત્યાચારનો સાક્ષી છે ખેતરમાંનો ફૂવો. ડુંગરનું મગજ અને મન આ અત્યાચાર સહન કરી શકતું નથી અને તળપદી ભાષામાં ‘ગોંડો’ એટલે ગાંડપણનાં લક્ષણો તેનામાં પ્રવેશી જાય છે. પતિને માનસિક રીતે ભાંગેલો જોઈને અસહ્ય વેદનાગ્રસ્ત હોવા છતાં દરિયા ઊભી થાય છે. પતિને જાગતો કરવા, પતિનાં સપનાને જાગતાં કરે છે. હવે આ ઘટના તો આપણા સમાજની દૃષ્ટિએ વિચિત્ર થઈ ગઈ કહેવાય કે પતિ બીમાર છે અને તેની સેવા કરવાની જગ્યાએ દરિયા તો ખેતરમાં જાય છે, કામ કરે છે અને ઘરનું ભરણપોષણ કરે છે! આ આખો કંકાસ જેના લીધે ઊભો થયો છે તે પેલો ફૂવો છે એમ દરિયા માને છે. અને જૂના એ ફૂવાને પૂરીને નવો જ ફૂવો બનાવવાની હામ ભરે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ગામની સ્ત્રીઓ એક હિંમતવાન સ્ત્રીને પ્રોત્સાહન આપવાને સ્થાને અવળવાણી ઉચ્ચારે છે. “ અલી, તારા ભાઈડાને દવા-બવા તો કરાવ !” ‘ચ્યોંથી કરાવે ? નવા ફૂવાના તાયફામાંથી નવરી થાય તો કરાવે ને?’ કોઈની સલાહ, તો કોઈનો ઠપકો આ બધું અપમાન દરિયા સાંભળી રહી. આ લોકને કોણ સમજાવે કે ખરું સતીત્વ પાછળ સળગી મરવામાં નહિ, સળગીને જીવવામાં છે !

Feminism is not concerned with a group of people it wants to benefit, but with a type of injustice it wants to eliminate: it is a movement against injustice than a movement for women.” વગર વાંકની નિંદા શોષણનો જ પ્રકાર છે જે તમને માનસિક તોડવામાં કાંઈ બાકી નથી રાખતી. પણ દરિયા ના તૂટી. પોતાની સાથે ડુંગરનો ભાઈબંધ ભીખો, એની વહુ કાશી, પોતાનો દીકરો મફો, ડુંગરના કાકા નાગજી અને તેમના મિત્ર ભગત આ બધાંને તનતોડ મહેનત કરતાં અને સહકાર આપતાં જોઈને દરિયાને પ્રોત્સાહન તો મળતું જ પણ સાથેસાથે તેનો અંતરાત્મા પોકારી પણ ઉઠતો, “આ અકની (હકની) લડાઈના ચાળે ચડ્યા વગર ન’તું જિવાતું ? દબચે, ચંપચે જીંગી કાઢી નોંખવી’તી ને ? તે હૈની હોંમે બાઝીશ ? અલી બઈ, જુગજુગથી ચાલતું આયુ સે એમાં ચેટલો ફેરફાર કરી હકવાની’તી તું? બધી બળતરા એક તને થાય સે.” (આ સંવાદો દ્વારા લેખક આપણા સમાજનું પ્રતિબંબ જ દેખાડે છે!) પણ આ તો દરિયા છે. દાજી (ડુંગરના કાકા નાગજી) કહે છે તેમ ભડ જેવો ડુંગર હારી ગયો પણ આ બઈ તો જુવો ! ભીખો તો કહેતો કે મારે જો આવું બૈરું હોય તો હું તો આખું ગામ જીતું. એટલે જ દરિયા કહે છે, “જાતને પંપાળે કઈ નઈ વળે. થાકી તો વાત ખોરંભે જ પડી.” અને ફૂવો ચણાયો જાણે કશું વરા પર નહી પણ દરિયાના જોરાવર બૈડા પર !

સમય એવો પણ આવે છે જ્યારે ડુંગરને મરોલી દવાખાનામાં મોકલવામાં આવે છે. આર્થિક ભીંસ વધતી જાય છે. પણ ભારતીય નારીને ગૃહ વ્યવસ્થાપન કરવા માટે એમ.બી.એ. કરવાની જરૂર નથી હોતી. ડાબા હાથને પણ ખબર ના પડે એવી વ્યવસ્થા જમણા હાથ વડે સ્ત્રીધનથી થઈ જતી હોય છે! અકાળના આ સમયમાં નાનો મફો પણ પોતાની માતાની ખુમારીને જોઈ રહેતો. દરિયાની આંખમાં આંસુ જોઈને તેને થતું, “

મા રડે સે? મારી મા ?” તે થાય જ ને ! દરિયાના આ હવનમાં હાડકાં ઓછા ન’તાં નખાયાં. મુખી અને તેના સાગરીતોએ ફૂવામાં મરેલું ગધેડું નખાવ્યું, પોલીસ ફરિયાદ પણ કરી જોઈ, ગામ વચ્ચે ભીખાને તમાચો માર્યો, ગામમાં દરિયાની આબરૂના ધજાગરા ઉડે તેવાં શાબ્દિક બીભત્સ બાણ ચલાવ્યાં.... પણ દરિયા હારી નહિ. પતિને સાજો કરવાની એની લગની હતી, પતિના સપનાએ એને હારવા દીધી નહી. પણ સાથેસાથે એ ય હકીકત છે કે દરિયા પોતાના હક માટે લડી એટલે હારી નહિ. અન્યાય સહન કરવો કદાચ સહેલો છે અઘરું તો છે અન્યાય સામે લડવું અને એ પણ સામા પવને! દરિયાની આ હામ સિમોન દ’બુવાની આ વિચારસરણી સાથે મેળ ખાય છે કે સ્ત્રી તેના દેહને કારણે નબળી છે, પુરુષથી ઉતરતી છે એવું નથી પણ એના સામાજિક-સાંસ્કૃતિક ઉછેરને કારણે તેનું ઘડતર જ એ પ્રકારે કરવામાં આવે છે. A woman is not born but made. Biology is not destiny.

પતિને પાણી ચઢાવી, આફત વહોરતી દરિયા પોતાના ઘર કુટુંબ અને ખેતીની બાજી સંભાળે છે, દરિયા ધીરજ અને કુનેહપૂર્વક કામ લે છે. મુખીની ચંડાળ ટોળકી સામે મેદાને પડે છે. અને કંકાસિયા ફૂવાનો હિંમતપૂર્વક અંત આણે છે. દરિયાની કુનેહ, એની હિંમત અને વ્યવહારસૂઝ તથા દૂરંદેશી ધીરજ – આ બધુ એક ગ્રામીણ સ્ત્રી જે રીતે દાખવે છે એ નવલકથાનું મુખ્ય આકર્ષણ છે.

“અગાઉ મળેલી ગુજરાતી ગ્રામીણ નાયિકા રાજુ કે ચંદાથી (‘માનવીની ભવાઈ’) (‘જનમ ટીપ’) એ ભિન્ન છે. રાજુને કાળુની, તો ચંદાને ભીમાની ઓથ છે જ્યારે દરિયાને એકલપંડે લડવાનું આવ્યું છે. ભીખો કે દાજી છે પણ આમનેય દોરનારી દરિયા છે.”

દરિયા કંકાસિયા ફૂવાનું પાણી અગરાજ ગણીને એ પિયત કરતી નથી ત્યારે બધા એને ગાંડી ગણે છે, પરંતુ ભેંસો રાખીને એ ગણતરી કરી બતાવે છે ત્યારે દાજીની માફક ભાવક પણ અહોભાવ અનુભવી શકે છે. નવો ફૂવો ખોદવાના એના નિર્ણયે એને ગાંડી ગણાવી તોય એ કહે છે કે “અમારે સૈયારો ગંડાપો વેઠવાનો છે!” સ્વમાનની લડત માટેની સ્ત્રીહઠનું વિરલચિત્ર દરિયા નિમિત્તે આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. એ જ રીતે દરિયા જીવન જીવવાની નીતિ પણ સુપેઠે જાણે છે. જેવા સાથે તેવાની નીતિમાં તે વધારે માને છે, ને આથી જ તે નવો ફૂવો ખોદવો અને કંકાસિયો ફૂવો પૂરવો એવી ટેક લે છે અને એની પાછળ તેના જીવનનું આગવું ચિંતન પણ રહેલું છે. તે કાશીને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, “વાત એકલા ફૂવાની નથ્ય આ તો હાય હાતર લડવાની વાત સે.... કાશી, જીવતરનો અરથ સેમાં સે એ તું જોણચ્છ ! જલ્મી, જીવી અને માર્યાની વચમાં તમે જે કંઈ કોમગીરી કરો એનાથી એના મૂલ નથ્ય થતાં પણ એ તમે શા હાતર કર્યું ? તમારી હાતર કર્યું ? કે હૌના હાતર કર્યું ? એની કદર થવાની.” આવી ઉંચા ગજાની ફિલસુફી દરિયાએ સરળ શબ્દોમાં કહી છે.

ભાગિયો ફૂવો પૂરી ન શકાય તેવી દરખાસ્ત લઈને જ્યારે મુખી અને ત્રંબક શેઠ આ બાબતને લઈને ભગત અને દાજી સાથે ચર્ચા કરે છે ત્યારે દરિયા તેમાં ભાગ લે છે. ત્યારે શેઠ દરિયાને તતડાવતા કહે છે, “દરિયાઉ, આદમીની વાતોમાં તમ શા હાતર માથ્યાફૂટ કરો સો ? આવી ભોંજગડમાં તમને ગતાગમ ના પડે. તમ છાંના રો.” આ પિતૃસ્તાક પુરુષપ્રધાન અવાજ સામે દરિયા અવાજ ઉઠાવે છે

દરિયાની આ સફળતા માત્ર પત્ની તરીકેની કે માતા તરીકે નથી પણ એક નારી તરીકેની છે. દરિયાની આ જ સફળતાએ ગામલોકોને કહેવા પર મજબૂર કર્યા કે, “ આ બઈ કણબીને ત્યાં જન્મી એને બદલે અમારા કોક રજપૂતને તાં જલ્મી હોત તો રાજ કરત રાજ.” , “ દરિયા તો ગામનું નાક છે નાક.” , “ જિગર તો એની જ.

મોટા મરદ મૂછાળા એની હોમે ઢીલા ઘેસ થઈ જાય.” જે સ્ત્રીઓ દરિયાની નિંદા કરતી હતી એ જ આજે એના સ્ત્રીત્વનો હરખ અને ગુમાન લઈને ફરતી થઈ ગઈ. મીઠા ફૂલે મશીન મુકવાનો પ્રસંગ એકલી દરિયાનો જ ન રહ્યો હવે.

નવો ‘ફૂલો’ ખોદાયો તેમાં મીઠાં જળ પણ આવ્યાં અને મશીન પણ મૂકાયું અને પાણીનો ધોધ પણ ખેતરમાં વહ્યો. આ બધી ઘટનાઓ પ્રતીકાત્મક બની રહે છે. સમાજ સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેની હિંમત અને સમજથી ઉજળો બને છે. ‘ફૂલો’ પોતાના પેટાળમાં કેટલુંય જળ ધરબીને બેઠો છે એમ નારી પોતાના હૃદયમાં કેટલીય વેદના, યાતના અને શોષણ ધરબીને બેઠી છે છતાં બહાર તો મીઠું જળ જ લાવે છે !

- ‘ફૂલો’ નારીવાદી કથા કહી શકાય કે નહીં ?
- શરીફા વીજળીવાળા કહે છે કે સ્ત્રી કે પુરુષ કોઈના પણ હાથે લખાયેલી કૃતિમાં જો નારીના આંતરિક વિશ્વમાં ડોકિયું થયું હોય, એના સંવેદનજગતને સ્પર્શી શકાયું હોય, સ્ત્રી હોવાના કારણે જ એના ભાગે સહન કરવાનું આવ્યું હોય તો એવી કૃતિને આપણે નારીવાદી કૃતિ કહી શકીએ.
- સર્જન માટે લેખકનું મેન-વુમનલી, વુમન – મેનલી હોવું અત્યંત આવશ્યક છે.
- નારીવાદના પાયામાં પણ અસમાનતા, અન્યાય અને શોષણનો વિરોધ છે.
- નારીવાદ સાહિત્યિક સંજ્ઞાની સાથોસાથ એક સમાજશાસ્ત્રીય સંજ્ઞા પણ છે.
- મણિલાલ હ. પટેલ નારીવાદી કૃતિ કોને કહેવાય તે દર્શાવતા કહે છે, જેમાં
  - નારી સંવેદના કેન્દ્રમાં હોય.
  - નારી જીવનની સમસ્યા કેન્દ્રમાં હોય.
  - શોષણ સામે પ્રગટતો વિદ્રોહ કેન્દ્રમાં હોય.
  - પોતાના નિજ તત્વ માટે નારી ઝૂઝતી હોય.
  - વેઠવા છતાં હાર નહિ સ્વીકારતી નારી હોય.
  - ‘વુમન’ તરીકે નહિ પણ ‘હ્યુમન’ તરીકે ઓળખાવા માટે ઝઝૂમતી નારી હોય.
  - પુરુષ કે સ્ત્રી કોઈપણ દ્વારા લખાયેલી હોય પણ સહજ રચના બની આવતી હોય તો આવી વાર્તાઓ નારીવાદી વાર્તા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

તારણ :

નારીવાદના સંદર્ભે ઉપરોક્ત બાબતો તપાસીએ તો ‘ફૂલો’ નારીવાદી અને નારીકેન્દ્રી નવલકથા છે. જો કે અભિષેક દરજી કહે છે, “ ફૂલો’ નવલકથાએ નારીવાદી નવલકથા નથી પરંતુ નારીકેન્દ્રી નવલકથા છે.

ભગવદ્ ગોમંડળ મુજબ ‘નારીવાદ’ શબ્દનો અર્થ થાય છે, ‘ સ્ત્રીઓને સત્તા અને સ્વાતંત્ર્ય મળવું જોઈએ એવો મત.’ અહીં ‘ફૂલો’ નવલકથામાં લેખકે દરિયાને કુટુંબ સામે ઝઝૂમતી નહિ પણ સમાજ સામે ઝઝૂમીને

પોતાના હકની સ્વતંત્રતા લેતી દર્શાવી છે. સંસાર સત્તાથી નથી ચાલતો એકમેક પ્રત્યેના સમર્પણથી ચાલે છે. હું એવું માનું છું કે લેખક અહીં દરિયાને એ સન્માન અપાવવામાં સફળ થયા છે એટલે આ નવલકથાને નારીવાદી કહો કે નારીકેન્દ્રી કહો સત્તા અને સ્વાતંત્ર્યથી પણ ઉપર એવી નારી સન્માનની કથા કહી શકાય.

સંદર્ભ સૂચિ : (લેખકના વર્ણાનુક્રમ મુજબ)

- I. અભિષેક દરજી - 'ફૂવો' નારીકેન્દ્રી નવલકથા
- II. અશોકપુરી ગોસ્વામી - 'ફૂવો'
- III. અનિલા દલાલ - 'માનુષી' (સાહિત્યમાં નારી)
- IV. ઉર્વશી મનુપ્રસાદ પંડ્યા (સંપા.)- 'નારીવાદ' (વિભાવના અને વિમર્શ)
- V. ડૉ. રાજેન્દ્ર મહેતા- 'ભારતીય સાહિત્યમાં નારીવાદ'
- VI. પટેલ મણિલાલ હ.(સં.) - 'પન્ના નાયકનો વાર્તાલોક'
- VII. રંજના હરીશ (અનુ. બેલા ઠાકર) - 'ભારતીય નારીઓનાં પદચિહ્ન'
- VIII. વર્જિનિયા વુલ્ફ - 'પોતીકો ઓરડો'
- IX. શરીફા વીજળીવાળા - 'શતરૂપા'
- X. The second sex (1949) - Simon D'Bua
- XI. The Sceptical Feminist' by Janet Radcliffe Richards

*****

ડૉ. નિયતિ અંતાણી

આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર

ગુજરાતી વિભાગ

ગુજરાત આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ (સાંજ)

અમદાવાદ

Copyright © 2012 - 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat